

Ajaloomerel koos Enn Tarveliga

■ 31. juulil 2012 sai 80-aastaseks üks väljapaistvamaid eesti ajaloolasi Enn Tarvel. E. Tarvel on olnud algusest peale Tuna põhiautoreid ning tema elu- ja loomingulugu on ajakirjas varem tutvustatud.¹ Seekord nõustus elu- ja ajalookogenud teadlane lahkelt vastama mõnele üldisemale küsimusele. Meie vestlused toimusid 8. ja 12. juunil 2012 Tallinna restoranis Baieri Kelder.

Austatud kolleeg Enn Tarvel, oled oma 21. sajandi esseedes käsitlenud ka ajaloo tunnetatavust ja jõudnud järeldusele, et ajalugu saab objektiivselt kirjutada küll, aga ainult subjektiivsetest eeldustest lähtudes. Sinu kunagine kolleeg Juhan Kahk on 1970. aastatel talle omase rõõmsa parteilisusega öelnud, et ta püüab Eesti ajalugu kirjutada objektiivselt, aga seejuures teadlikult talurahva poole hoides. Marksistlik dialektika andis siin Kahkile valmis vastuse, mille kohaselt eesrindlikuma klassi subjektiivsus tagabki ajalookirjutuse objektiivsuse. Milline on Sinu objektiivsuse-subjektiivsuse dialektika? Kas näiteks nõnda, et vaimselt avarama isiksuse subjektiivsus tagab ka suurema ajaloolise objektiivsuse?

Ei ole mul mingit dialektikat, näen siin pigem sõnamängu. Objekt tähendab ju uurimisainet, seda, millele tegevus on suunatud, subjekt on aga see, kes uurimistegevust läbi viib. Objekti seisukohalt ei olegi võimalik mõttetegevust arendada, sest tema ei saa asuda tegija rolli; see saab toimuda ainult subjekti seisukohalt, see tähendab subjektiivselt. Subjekt määrab oma objekti, probleemi, tal on oma väärtushinnangud. Tuleb püüda kirjutada võimalikult objektiivselt, aga seda teeb ikka alati mingi subjekt.

Sellega on lihtne nõustuda, aga tahtsin tegelikult teada muud. Oletan, et hindad eeskätt neid ajalooteoosideid, mis annavad aineküllaselt võimalikult objektiivse ettekujutuse, ehkki on alati mingil moel subjektiivsed. Aga kuidas Sa neid

objektiivsuse-subjektiivsuse vahekordi mõõdad? Ühesõnaga, kuidas sünnib Sinu meelest tõsine ajalooline uurimus?

Tuleb püüda olla puhttehniliselt võimalikult ausameelne: mitte valida allikaid sihilikult ega neid maha salata, ning jälgida, et nendest tulev informatsioon ei oleks kallutatud. Aga tegelikult määrab kõik hoiak, maailmavaade. Kui tohib, siis püüan arutleda pisut veidrate näidete varal. Oletame, et näiteks sündinud fidžilane tegeleb Vaikse ookeani ruumi vanema ajaloo uurimisega. Tema arusaam inimestevahelistest suhetest on hoopis teine kui meil. Fidžilastel pidi olema selline komme, et vanemat lugupeetavat isikut tervitades kasutatakse sõnu „söö mind ära!“. See tähendab täielikku aupaklikkust. Ju siis on neil inimsöömisest hoopis teine arusaam kui mõnel anglosaksil. Rigoroossed veneõigeusulised taavad pead vastu pörandat, olen seda Joensuu kirikus ise näinud; nii tehti vanal ajal ka tsaari ees. Või võtkem meie ühine tuttav, kadunud akadeemik Juhan Kahk. Tema tõi oma agraarajaloolistes uurimustes näiteid sellest, kui jäledasti baltisaksa mõisnikud talupoegadega käitusid. Nad sundisid näiteks talupoegi paljakäsi sõnnikut laotama. Kahk käsitas seda erilise mõnitamisena. Aga tegelikult toimisid nõnda veel 19. sajandil mõnedki talunaised, ja seda ilma igasuguse sunnita, oma talu tingimustes. Sest see sõnnik ei olnud sugugi too kolhoosiaegne vedel lõga, mida linnastunud kultuuriinimene Kahk oli tundma õppinud. DDR-is nimetati seda *Jauche*’ks, virtsaks. Sellist pihuga ammutati end toesti nigel. Aga taluaegne laudasõnnik oli hoopis midagi muud. Loomale olid pikad õled alla pandud, sõnnik oli kuiv nagu pilliroog, ei olnud seal erilist lõhna ega midagi. Seda oli kätega palju mugavam laotada kui hanguga.

Minu mõttekäik objektiivsusest ja subjektiivsusest oli ju kah suuresti praktiline ning pidas silmas Venemaa käsitust meie lähiajaloo sündmustest. Vene Föderatsiooni president lõi 2009. aastal spetsiaalse ajalookomisjoni, mis pidi välja töötama ausa, siira, objektiivse ajaloo kirjutamise printsiibid, täpsemalt küll – vastustama Venemaa huve kahjustavat ajaloo võltsimist. Naivistlikku objektiivsuse kava on võimatu teostada, sest subjektiivsed lähtepositsioonid on kardinaalselt erinevad. Nii nagu

¹ P. Lotman. Mõned küsimused ajaloodoktor Enn Tarvelile. – Tuna 2001, nr. 1, lk. 84–94; J. Undusk. Enn Tarvel 75. Psühhograafiline skits. – Tuna 2007, nr. 2, lk. 142–146. Vt. ka: M. Seppel. Enn Tarveli sammust ja rammust. – Sõnasse püütud minevik. In *honorem* Enn Tarvel. Koost. P. Raudkivi, M. Seppel. Tallinn, 2009, lk. 11–28.

akadeemik Kahk ei saanud lahti oma linnapoi-silikust hoiakust sõnniku vastu, nii ei saa ükski suurriiklane lahti oma isemoodi hinnangulisest, riigiõiguslikust, moraalsest jne. positsioonist seoses Ida-Euroopa 1939.–1940. aasta sündmusega.

Kuigi tekstilooja subjektiivne positsioon on paratamatu, tuleks ideaalis kõigele vaatamata püüelda niinimetatud ajaloolise tõe poole, kui selline väljend on lubatud. Allikate valik, töötlemine ja serveerimine peaks olema võimalikult toepärane üldkehtivate mõistlike eelarvamuste kohaselt. Võib tunduda, et ideaal oleks kirjutada täiesti ilma hinnanguteta, ainult konkreetset tegevust kujutades, aga kuidas siis sel juhul sõnastada seda, mis juhtus Eestis näiteks 17. juunil 1940, kui algas Nõukogude okupatsioon? Mingisuguseid sõnu peab ju ikkagi tarvitama, mis seda tegevust kuidagiviisi üldistavad, muidu jääb kõik aistingute tasemele. See kehtib nii sõnnikulaotamise kui ka 17. juuni sündmuste kohta. Need sõnad ongi ajaloolase subjektiivne valik. Kõik saabki alguse sõnast. Objektiivsus ei ole erapooletus ja subjektiivsus ei ole enesekeskne kallutatus. Subjektiivsus on suhtumine objekti, ilma milleta objekt ei eristu.

Kas inimkonna ajalool võiks olla mingi mõte (nagu näiteks kristlikud filosoofid ja õigeusked marksistid oletavad) või on ajaloo uurimine Theodor Lessingi sõnu tarvitades „mõtte andmine mõttetule” (Sinngebung des Sinnlosen)? Kas ajaloolasele on ajaloo mõtte või mõttetusega tegelemine metodoloogiliselt viljakas?

Inimajalool ei ole minu arust vähimatki mõtet, niisamuti nagu seda ei ole ka elul. Mis mõtet on ussikesse või linnukesse elul, ehkki üks suhteliselt redutseeritud karvkatttega ahvide liik oma elule seda püüab anda? Horatius ütles ju nii ilusasti ja ekshaustiivselt ehk ammendavalt – *pulvis et umbra sumus* ('oleme põrm ja vari'). Ajaloo mõtte üle võib mõlgutada siis, kui muud midagi teha ei ole. Ka mõttetule mõtte andmine on minu meelest rumalus. Mistarvis? Ajaviiteks võib ju mõelda ka Suurest Paugust ja sellest, mis toimus enne või pärast seda. Mõelda ajast ja ruumist. Aga ajaloolasele selle eest palka ei maksta, tema saab oma tasu siis, kui ta arhiivist midagi Pätsu kohta leiab. Teejoomise juurde loen paremal juhul sellest, kuidas meie Linnutee läheneb Andromeeda udukogule, jõudes pärale x korda miljardi aasta pärast, või sellest, mitu kuud on Jupiterile jälle juurde leitud. See on vähemasti midagi konkreetset.

Ajaloo teaduslik uurimine ei saa niisiis Sinu arust tegelda maailmaajaloo, Eesti ajaloo, juutide ajaloo jne. mõttega, aga kas ta võib tegelda mõne lühema ajalooperioodi (nt. Prantsuse revolutsiooni, eestlaste ärkamisaja) mõtestamisega? Kui keegi lähtub oma uurimuses teesist, et teataval ajal oli Baltimaadel põhiküsimuseks talurahva vabastamine, siis see ongi perioodile mõtte andmine. On ju selge, et samal ajal toimus ka palju muud ja ajajärgule võiks mõnest teisest vaatenurgast hoopis teise ühishimetaja leida. Kas sellisel mõtestamisel on Sinu jaoks mingid mõistlikud ajalised ja ruumilised piirid, mille ületamisel hakkab pihta spekulatsioon?

See on jälle sõnademäng. Ma arvan, et siingi ei pea rääkima mõttest, vaid uurimisülesandest. Lätlaste rahvusliku ärkamise või Prantsuse revolutsiooniga täideti mingi ühiskondlik ülesanne, mida kirjeldada on ajaloolase ülesanne. Andresel oli ülesanne kuivatada maad, soosild sillutada, et seal oleks hea sõita. Sellega ta kahjuks ei suutnud hakkama saada.

Kuidas suhtud suurtesse makroajaloolistesse skeemidesse, nagu marksistlik formatsioonideteooria või Oswald Spengleri kultuuride orgaanilise tõusu ja languse mudel? Kas mõne sellisega tutvumine on Sulle olnud inspireeriv?

Formatsiooniteooriaga puutusin ma muidugi spetsiifilistes oludes kokku, millest tekkis tõrge ja allergia. Suur rõõm oli mul hilisemas eas tõdeda, et Marx ise selle teooriaga eriti ei tegelnudki, see ÜK(b)P ajaloo lühikursusest tuntud õpetus oli paari hilisema juudi seltsimehe (Volfsoni ja Gaki) väljamõeldis. Eero Loone raamatuke selle kohta („Ühiskondlik-majanduslike formatsioonide teooria”, 1983) polegi kõige kehvem ja ise püüdsin TPI-s majandusajalugu lugedes tudengitele asja kah inimese moodi seletada, aga suuremat huvi mul selle vastu polnud. Nagu ka Spengleri mudeli või näiteks Immanuel Wallersteini suure majandusajaloolise skeemi vastu. Suure üldistamise juures lähevad detailid kaduma. Selliste teooriatega on sama lugu nagu filosoofia põhitõdede ja mütoloogiaga – mulle pole nad olnud inspireerivad.

Mis on üldse ajaloolase töö mõnu? Millest oled ise mõnu tundnud? Arhiivileiud, mingi uue seose avastamine, mõni alustrajav välgatus?

Arhiivileidudest ei ole paraku mõnu tundnud. Arheoloog võib ju mõnu tunda, kui ta Tutanchamoni hauakambri avab või mõne

toredate panustega kalme leiab. Olen lugenud arhiivis toimikuid ja dokumente, mida keegi pole veel käibesse toonud, aga need on pisikesed, tertsiaarsed (et mitte öelda sekundaarsed) asjad, millega pole põhjust ärbelda. Unistatakse ju uutest Henriku kroonikatest või imeasjadest Vatikani arhiivis, aga need on nagu Nils Holgerssoni leitud Vineta linn, mis iga saja aasta tagant tõuseb tunniks ajaks merepõhjast, või Ebavere mäe vaskväravatega linn, mis samuti jaaniööl tõuseb. Erilist lootust pole.

Huvitavaid seoseid olen enda arust siiski leidnud. Näiteks mõtlesin juba ammuilma sellest, mispärast räägitakse Järvamaast. Nagu oleks selle aluseks mingi veekogu, seos järvega. Koeru kandis tõesti ongi üks järveke, aga rohkem pole neist märki. See-eest on seal olnud soosid ja lodusid, eriti mõne tuhande aasta eest. Tuli pähe, et balti keeltes on oletatav sõna *iaur*, mis tähendas sood või lodumaad (vrd. leedu *jaura* 'soo'). Mõtlesin, et *iaur* on moondunud 'järveks', nagu ka leedu *gauras* on moondunud 'karvaks'. Rääkisin sellest noores põlves Paul Aristele, aga tema ei osanud nii rumalast mõttest midagi pidada ja mina, olles tollal veel autoriteetidele altis, jätsin selle mõtte sinna-paika. Aeg läks edasi ja siis ükskord kirjutasin sel teemal Keeles ja Kirjanduses artikli „Järvamaa alguloost” (1979, nr. 1). Filoloogid, nagu Valmen Hallap ja teised, võtsid seose omaks ja tänapäeval on see käibel, nagu ka äsja ilmunud „Eesti etümoloogiasõnaraamatus” (muidugi anonüümselt). Populaarsetes koguteostes käib aga Järvamaaga seoses ikka jutt järvedest ja isegi mõni kohanimede uurija on öelnud, et küllap see Järvamaa on varem olnud teise koha peal, seal, kus rohkem järvi. Aga ikkagi oli see leidus minu kui ajaloolase mõnu.

Mida pead ise ajaloolasena oma tõsisemaks saavutuseks?

Ma ei tea küll mingeid saavutusi. Fernand Braudelil oli saavutus, kui ta rajas Vahemere maade regiooni kompleksse uurimise („La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II”, 1949).

Aga Sinu monograafia „Adramaa” (1972) on eriti tagasisaates tähtis teos, sest näitab ajaloo-teadmise suhtelisust isegi empiiriliste põhimõistete tasemel. Teoses jõutakse järeldusele, et seda iidset ja sajandeid paljudel maadel universaalsena püsinud maakasutusühikut, mida eesti keeles kutsutakse adramaaks, ei ole numbrilise

suurusena üleüldse võimalik määratleda. Ma ei tea, kas Eestis on ilmunud teist ajaloomonograafiat, mille põhitulemus on see, et uuritav objekt, mis on sajandite vältel pragmaatiliselt hästi toiminud, ei ole teaduslikult nõutaval määral fikseeritav. Adramaa oli inimestevaheliste suuliste kokkulepetega kindlaks määratud suurus, alati ainukordne, alati erinev.

Püüdsin näidata, et olulised asjad on isegi nii konkreetsetes vallas nagu agraarjalugu tegelikult keerulised. Mulle endale pakkusid kõige rohkem huvi just kõige vanemad, 13. sajandit puudutavad andmed. Hakkasin adramaaga tegelema mitmel põhjusel. Kõigepealt oli sel teemal eluline tellimus. Juba Paul Johansen oli 1930. aastail rõhutanud vajadust adramaa mõistes selgusele jõuda. Ajaloo Instituudis kordas mu vanem kolleeg, juhendaja, ülemus ja sõber Artur Vassar sedasama. Ja neljandaks olin ma juba oma esimesele, vene keeles ilmunud väitekirjale („Foljvark, pan i poddannõi”, 1964), mis käsitles agraarsuhteid Eesti alal Poola valitsuse all, lisanud mõistete avamise paratamatuse sunnil ekskursi saksa ja poola adramaast. Sedalaadi kompleksed maakasutusühikud, kus segunesid territoorium, aeg ja töömehe ramm, olid kasutusel veel 1930. aastail (näiteks keskmise niitja päevatöö).

Adramaa – Liivimaa – Lahemaa. Need maad märgistavad tinglikult Su huvisuundi. Oled adramaa mõistatuse süvenenuim uurija, Henriku Liivimaa kroonika eesti väljaande editeerija, Lahemaa ajaloo autor. Majandusloolane, ürikuloolane, asustusloolane. Milline on nende „maade” emotsionaalne foon Sinu uurijabiograafias?

Liivimaa puhul on oluline romantilisuse moment. Ei mäleta, millal ma esimest korda Henriku kroonikat lugesin. 1935. aastal ilmunud „Eesti ajalugu” lugesin aga üsna varsti selle ilmumise järel, niisiis päris noorelt. Ladina keeles lugesin Henriku kroonikat 1955. aastal, kui lõpetasin õpingud *alma mater*'is, püüdes sellega oma haridust täiendada. Nagu Sa hästi tead, on see ju ka lihtsalt kõitev tekst. Liivlased on niisama huvitavad ja romantilised kui näiteks mohikaanlased. Mõtlesingi tegelda liivlaste asustuslooga, aga pörgutee on teatavasti sillutatud heade kavatsustega, mis sinnapaika jäävad. Ühes saksakeelses artiklis lätlastele olen püüdnud Koiva liivlaste asuala 16. sajandi keskpaigas määratleda isikunimede põhjal (see ilmus 1995. aastal Läti TA toimetistes); ajas kaugemale

tagasi või edasi õnneks ei läinud, sest materjal ei olnud paljutootav ja poleks ilmselt pinget pakkunud. Aga huvi liivlaste ja liivi keele – nagu ka mohikaanlaste – vastu pole ma kaotanud. Lahemaa ajaloo tellis minult Lahemaa rahvuspark. Aga ka mu isakodu Metsikus oli kaheksa kilomeetrit Lahemaa piirist, nii et emotsionaalne seos oli siingi täitsa olemas; leidsin muu hulgas ka koduküla materjale.

Sa tulid agraarajaloolasena teadusesse matemaatiliste meetodite võidukäigu ajal, kui eesti uurijate tööd saavutasid laia rahvusvahelise kõlapinna. See tundus olevat teaduslikkuse uus tase. „Adramaa” aga andis Sulle vist ühtlasi faustiliku kogemuse aritmeetika võimetusest elu haarata.

Matemaatiliste meetoditega ei ole mul emotsionaalset kontakti kunagi olnud. Sel ajal, kui ma alustasin, tuli neid meetodeid paratamatult arvestada, sest need löid ameeriklaste initsiaatiivil (Robert Fogel sai 1993 oma „kliomeetria” eest majandusnobeli) läbi kogu maailmas, nii ka NSV Liidus ja Eesti NSV-s. Nagu mu noor sõber Marten Seppel on selle sõnastanud: mitte kasutada matemaatilisi meetodeid oleks tähendanud tollal tunnistada end tagarea äpuks. Juhan Kahkil on selles osas suuri teeneid, tema juurutas matemaatilised meetodid Baltimaade majandusajalukku. Moskvas oli nende meetodite kandja akadeemik Ivan Dmitrijevits Kovaltšenko ning hea suhtlemisvõimega ja võõrkeeli kõnelev Kahk oli rahvusvahelises teaduskoostöös asendamatu, ühtlasi aga tundis nende meetodite vastu siirast huvi. Siiski säilitas ta ka kriitikavõimet, mitte nagu Heldur Palli, kellel tekkis lausa pime, religioosne usk nendesse meetoditesse. Temasugustel oli tõesti niisugune arvamine, et matemaatilised meetodid toovad ilmsiks tunnetusliku tõe kõigis ühiskondlikes protsessides. Kuhu see aga praktiliselt viis? Uuris näiteks üks noor teadlane rannatalupoegi. Võttis revisjonidest talupoja nime, adramaade arvu, loomade arvu, inimeste arvu ja tegi nende korrelatsioonianalüüsi. Tema meelest oligi uurimistöö sellega valmis, matemaatikud tunnistasid analüüsi laitmatuks. Minu küsimus oli aga, et mis sa sellest targemaks oled saanud – mitte midagi lisaks senisele teadmisele. Vaja oleks konteksti laiemat vaatlust, ihtüoloogilist analüüsi (mis kalad seal rannas olid ja kuidas nad seda külastasid), litoraalseid uuringuid (rannamere iseloom), looduslike tingimuste kirjeldust, ühesõnaga kompleksset lähenemist. Nii see noor

uurija siis tegigi ja see tuli asjale väga kasuks. Nagu paljud, nii tüdis ka Kahk matemaatilistest meetoditest ja hakkas tegelema hoopis nõiausu ning mentaliteediloo; küllap tüdis isegi Fogel lõpuks oma leiutisest.

Hiljem oled tõdenud, et matemaatilisest mudeldamisest palju usaldusväärsemaks pead ajaloo uurimisel keeleteaduse andmeid, näiteks koha- ja isikunimede ajalugu ning sõnade päritolu (etümoloo­giat). Sinu huvi keeleajaloo vastu paistab välja nii Henriku kroonika kommentaaridest, Lahemaa ajaloost kui ka paljudest artiklitest. Kas keel on ajaloo konteiner?

Mina ütleksin, et keel on ajaloo konserv. Keeles on oivaliselt säilinud palju sotsiaal-, majandus- ja asustusajaloolist informatsiooni. Võtame näiteks isiku- ja kohanime vahekorra. Mida rohkem vere-lõpulis kohanimesid vaatad, seda enam liituvad nad isikunimedega. Isikunimede kõrge protsent kohanime kujunemisel kinnitab Valter Langi seisukohta, mida minagi pooldan, et asustuse levik toimus meil üksikasustuse kaupa. Oli muiste üks mees nagu Knut Hamsuni romaanis, läks oma naisega metsa, tegi kuuse alla asma, hakkas raiuma ja kõike muud tegema; sellest tuli siis talu, tuli küla, tuli kihelkond, tuli maakond. Nii see läks, aga mitte sedasi, nagu arvas akadeemik Harri Moora, kes tuli imelikul kombel juba enne nõukogude võimu „taaskehtestamist” välja teooriaga, et meie asustus käis kollektiivselt – nagu oleks mingi ahvikari metsa läinud, kes hakkas kollektiivselt küla rajama. Mispärast? Miks pidi alet kollektiivselt tegema? Kas seepärast, et terve külaga koos oli lõbusam?

Ka terminoloogiliselt toob keel kõige uuema ajani teavet, võtame kõik need prohvused ja vardjad – on ju huvitav, kuidas need sõnad on tulnud, ja kui romantiline see lõpuks kõik on. Või niisugune sõna, nagu *regu*. „Kits kile karja” on tuntud rahvalaul, mille kohta Juhan Käosaar on 1937. aastal magistriväitekirja kaitsnud ja kus ühes variandis on umbes niisugused read, et „mina rauda Reole, Regu mulle kulda”. Mõtlesin ammu, mis imelik regu see võiks olla. Ühelt poolt seotud kullaga, teiselt poolt sarnaneb indoeuroopa terminiga, mis on ladina keeles *rex* (omastav *regis*, 'kuningas'), keltidel tähendas *rix* sedasama. Näiteks Caesari-aegne keltide kuningas või vanem Vercingetorix, kes sõdis Caesariga. See, kelle kohta Jaan Kaplinski on kirjutanud, et „Vercingetorix ütles: Caesar, sa võid / võtta meilt maa, kus me elame, / aga maad,

kus me surime, ei saa meilt võtta” („Tolmust ja värvidest”, 1967). Kaplinski hiljem eitas, nagu oleks tal olnud sellega seoses mingisuguseid vihjeid poliitilisele olukorrale. Hiljem võis ta ju seda eitada, aga omal ajal oli see ikka mõjus, kui „Veringetorix ütles” ja „Sakala nõtkus” ja „varises Nurmekund”. Midagi ei ole ju tõestatud, aga ometi on see ääretult huvitav, kuidas *rix* ja *regu* omavahel võivad seostuda. See on palju huvitavam, kui võtta ette revisjon ja lugeda kokku, kui palju oli külas adramaid ja mis korrelatsioonis need olid mingi muu asjaga. Nagu Herbert Ligi kunagi ütles: sa võid ju hobuste ja tütarde arvu kõige paremasse korrelatsiooni ajada, see on lihtsalt tehtav, ainult mida see annab? Matemaatilistest meetoditest on palju kasu, minagi olen nendega tegelnud, et mitte äpu olla, aga ületähtsustada neid ei tohi. Pealegi on agraarajaloolised alusandmed tihti nii haprad ja hägused, et ei ole üldse fikseeritavad. Näiteks maa boniteerimisel öeldakse, et see on hea maa ja see on sitt maa, aga katsu sa seda viiepallisüsteemi panna ja siis sellega matemaatiliselt mängida. Ja mida see lõpuks siis annabki.

Suured ajaloolased on tihtipeale ka hea sulega kirjamehed. Kui oluliseks pead ajaloolise veenvuse saavutamisel teksti ülesehitamise oskust? Kas vaeveled ise teksti kirjutamise kallal?

Jah, tõepoolest, Burckhardt ja Huizinga ja nendesugused olid kõik hea sulega. Mommsen on kole pikk, aga ikkagi hästi loetav. Mommseni kogutud teosed olid kunagi, kui raamatukogusid „puhastati”, katkiraimise ootel Tiigi tänava ühiselamu keldris ja need viis sealt endale Allan Liim, pärastine dekaan. Äkki on need siiamaa-ni tal pruugis. Mina ei elanud ühiselamus ja sellepärast toodi mulle vaid vana saksakeelne Piibel.

Tekst peab olema loetav, selle vastu ei saa midagi. Suured nõukogude teadlased, nagu näiteks agraarajaloolane Neussöhlin, kirjutavad tekste, mida juba kätte võttes tuleb ahastus peale. Need on täiesti loetamatud. Enamlaste partei kuulus lühikursus oli vähemasti lihtsameelne ja seetõttu kuidagi loetav. On muidugi erandeid, nagu näiteks Boriss Dmitrijevits Grekovi „Krestjane na Russi” (1952–1954) ja muud teosed, kus ei esitata ainult tühjalt kõlksuvaid sotsioloogilisi skeeme, vaid osatakse neid uudse ja huvitava materjaliga loetaval moel täita.

Enda arvates komponeerin kirjutades täiesti teadlikult. Teesi esitus peab olema üles ehitatud nagu muusikateos. Katsun teksti juba eelnevalt,

enne kirjutama asumist läbi mõelda, sõnastuslikult korrigeerin pärast peamiselt tehnilisi detaile, näiteks seda, kas panna lausesse *ja* või *ning*. Koolipõlves mõtlesin kõik asjad peas valmis, siis oli pea hea tühi ja selles palju ruumi; kirjandid mõtlesin lõpuni valmis sealsamas kodukülas jalutades ja pärast kirjutasin ainult üles. Aga nüüd on pea vana ja väsinud ja niimoodi ma enam ei saa. Kirjutan täitesulepeaga, aga mul on ees kaks paberit, ühele läheb jooksev tekst, aga teisel paberil ehk nii-öelda abifailil on näiteks ülesehituse punktid, samuti mingid mõtted, mida pärastpoole kasutada, kolmandaks ka juba mõned valmis formulatsioonid. Nii ei tee ma just topeltmustandit, aga puhtandmustandi kõrval on mul veel abiks sodileht. Puhtandmustandi tipin pärast ühe näpuga pörgumasinal ümber. Kirjutamine ei ole mulle vaev, pigem tõine harjumus, aga mu käsikiri on lõpuks üsna kirju, see tähendab – paksult kirja täis. Paber on mulle sobiv materjal, sest kõigest mahatõmmatust jääb jälg ning olen märganud, et tulen tihti heameelega tagasi oma esmase formulatsiooni juurde, nii nagu koerad oma okse juurde, *tamquam canes ad vomitum* – Henrik kasutas ju seda piibliväljendit liivlaste kohta, kui need ristimisvee maha pesid ja vana usu juurde naasid.

Aga teksti üldine laad, ülesehitus, on väga oluline ja ajast sõltuv. On niisugune läti ajaloolane, nagu Uldis Ģermanis, kellel on raamat „Läti rahva elurada” (eesti keeles 1995), mis ilmus 1954. aastal esmakordselt Rootsis; minul on kuues trükk aastast 1991. See on hea Läti ajaloo lühikirjeldus, millesse on segatud rahvaluulet ja rahvalikke laule, romantiline ja omasse aega hästi sobiv; romantiliselt kirjutas meil taasiseseisvumise eel ja järel ka kadunud Hannes Walter, või siis härra peaminister Laar. Mina ise kah leidsin, et just niimoodi on vaja kirjutada, ning põimisin rahvusromantilisi motiive Lahemaa ajalukku, samuti Henriku kroonika eessõnasse. Aga nüüd ei ole see enam primaarne. Ģermanise laadi romantikat on juba palju olnud ja eelistatud on pigem akadeemilisem, diskussioonilisem, verifitseeritum laad. Iga aeg nõuab oma kirjutust.

Sinu üks paremaid kolleege oli Juhan Kahk, kelle töid peaks iga eesti humanitaar tundma, aga kelle nimi on nooremate seas saanud kollaboratsioonistliku ajalooteaduse sümboliks. Oled meie varasemas vestluses selle põhjustena maininud Kahki auahnust ja liiga paindlikku selga omaaegsete ülemuste ees, tema tööde kvaliteedi allakäiku administratiivtöö koorma all, ent ka kõrvaltva-

tajate inimlikku kadedust. Kahk saavutas võrdset edu nii rahvusvahelise mainega teadlasena kui ka teadusadministraatorina. Ta oli andekas, töökas, erudeeritud ja kiire taibu ning meeldiva suhtlemis- oskusega inimene. Tõhus teadlane igas mõttes, kes vist ka ülemusena kellelegi otseselt kurja ei teinud. Tema raamatuis avaldub kirg ajaloo vastu ja hea kirjutusoskus; isegi marksistlik-leninlik ideoloogia on mõnikord maitsega serveritud. Mulle meeldis Kahki viimane, saksakeelne raamat „Bauer und Baron im Baltikum” (1999), mis Sind on aga vist nii-öelda liiga kiire paradigmapuhetuse märgina häälinud. Kahk esineb selles raamatus fenomenoloogina ja hindab ümber oma varasemaid seisukohti.

*Amicus Plato ... Platon on sõbramees küll, aga tõde on armsam. Kiired paradigmapuhetused subjektiivsetel põhjustel mulle muidugi ei meeldi. See on niisama, nagu nõukogudeaegsed tippjuhid, Kahk kaasa arvatud, komparteist vabamüürlusse läksid, ühest korporatsioonist plõksti teise. Olen ikka mõelnud, et 1991. aastal oleksid võinud putšistid paar päevagi rohkem vastu pidada, siis oleks näha saanud, kuidas needsamad mehed oleksid linnakomiteesse tulnud, et oma parteipiletit jälle tagasi küsida. Aga see paradigmapuhetus mind nii väga ei liigutagi. Põhiline on see, et Kahki hilisemates töodes ei näe ma enam mingit panust. Seal on rohkem tahtmist kirjutada kui võimet midagi pakkuda, või kui, siis vaid varem tehtu kokkuvõtteid. Nendin seda kurbusega. Kahk oli suur eesti ajaloolane, aga võinuks olla ka väga suur. Mis olid takistavad tegurid? Ta vahetas oma talendi ja võimalused peenrahaks. Nagu ühes Yves Montand'i lauldud šansoonis, kus daam käib kallimale peale, et *donne-moi d'argent pour m'habiller* ('anna mulle raha, et saaksin end riietada'), aga kallimal on kullast süda, kust daam käib kübemeid kraapimas, et endale siis kõike osta, mis vaja, nagu paljud naised, kes teavad, kuidas raha tuulde lasta. Kahk laskis niimoodi kübemeid kraapides oma talendi tuulde. Oli kaks asja, millega ta end pillas. Üks oli komissarlus, juhtpositsiooni hoidmine ajalooladuse tüürimisel, sinna läks energiat. Ja teine asi oli žurnalistlikkus. Kahk oli ju loodud ajakirjanik, kellena ta noorena töötaski. Pani rõhu kvantiteedile, mitte kvaliteedile. Žurnalist vajab pidevalt naela – *clou*, nagu prantslased ütlevad, mis tähendab ka efekti –, mille ümber oma lugu keerutada. Ja nii siis Kahk oma publitsistikat või esseesid või lühiauurimusi keerutaski nende naelte ümber, mida aeg edasi, seda roh-*

kem. Ta oli sündinud kirjamees ja tal oli ilusaid kordaminekuid, näiteks Itaalia-reisikiri „Alpide taga on moonpunane Itaalia” (1967), see on tore raamat. Võttis osa publitsistikavõistlustest, esseevõistlustest, isegi novellivõistlustest, igalt poolt tõi mingi auhinna. Tema novell „Puujalaga Joosepi varandus” on ju Loomingus 1966 avaldatud. Eestis oli arvukalt ilukirjanikke, kes kõik olid veendunud oma võimetes ja positsioonis. Aga kui ma Kahkilt kord omavahel küsisin (me suhtlesime temaga ikka tihtipeale inimese moodi, südamlikult, intiimselt), miks sa rohkem seda sorti asju ei kirjuta, vastas ta: mul ei ole annet. Ma ei hakanud siis rohkem targutama, sest hindan väga sellist enesekriitikat. Ma ei tea, kas Kalju Saaber või Einar Maasik püstitasid endale kunagi sellise küsimuse. Mina hindan kõrgelt Kahki esimest uurimust, tema kandidaaditööd Mahtra sõjast („1858. aasta talurahvarahutused Eestis”, 1958); doktoritöö ainetel kirjutatud „Rahutused ja reformid” (1961), mis käsitleb 18. ja 19. sajandi vahetuse agraarpoliitikat, on kah veel hea, aga seal on juba palju sellist, mis võiks olla teistmoodi.

Sinu tõlkes ilmus 1983. aastal prantsuse ajaloolase Marc Blochi teos „Ajaloole apoloogia”. Alustasid hollandi keelest ka Johan Huizinga „Homo ludensi” tõlkimist, kuid Mati Sirkel jõudis Sinust ette. Viimaseil aastakümneil on aja- ja kultuuri- loolist esseistikat varasemaga võrreldes tohutult tõlgitud (mis on kaasa toonud ka tõlgete kvaliteedi languse ja isegi nende osalise mittekasutatavuse), ent mida tasuks Sinu arust veel tõlkida? Teisisõnu, milliseid oma eriala teoseid oled sedavõrd nautinud, et soovitud neid ka teistele?

Üks asi on romaniseeritud ajalookujutused, vene autoritest nimetaksin siin Jevgeni Tarle „Napoleoni” ja „Talleyrand'i”, mis on ühtviisi nii head ajaloo teosed kui ka hästi loetavad elulooromaanid (eesti keeles ilmunud 1964 ja 1993). Omal ajal luges terve põlvkond Emil Ludwigi 1920.–1930. aastail avaldatud psühholoogiliselt pingestatud biograafiaid, näiteks „Napoleoni” (eesti keeles 1936–1938, uustrükk 1996) või mõnda teist. Aga on ka hästi loetavaid mitteromaniseeritud ehk puhtalt uurimuslikke ajaloo teoseid. Kui jätta kõrvale juba mainitud Burckhardt, siis tasuks nimetada meil üldiselt vähe hinnatud soomlaste raamatuid. Sain just enne tänast vestlust kirja oma südamesõbralt, Turu ülikooli emeriitprofessorilt Pentti Virrankoskilt, kes huvitub muide nagu minagi indiaanlastest. Temalt ilmus aastal 2001 suur

kaheköiteline Soome ajalugu (uustrükk 2009), kus mõnusus on ühendatud sügava asjatundlikkusega. See on võrreldav Seppo Zetterbergi „Eesti ajalooaga”, aga on veelgi elavam ja huvitavam ja paindlikum – andku S. Zetterberg mulle see arvamus andeks. Virrankoski, kes on minustki vanem (sünd. 1929), valmistas ette selle väljaande lühendatud üheköitelise varianti. Soomlaste sulest olen nautinud veel Heikki Ylikanga raamatuid. Näiteks tema „Nuijasota” (1977), mis tekitas Soomes suure diskussiooni, sest lammutas rahvusromantilist ajalookäsitust oma heas mõttes materialistliku lähenemisega, lugesin ma sel talvel teist korda, kas kujutad ette! Kui palju siis on raamatuid, mida elus mitu korda kaanest kaaneni läbi loed – mitte vist väga palju? Olen mõnuga lugenud ka Ylikanga 1860. aastate Põhja-Soome vägivallakujutust teoses „Härmän häjyt ja Kauhavan herra” (1974), mis on ääretult elavalt kirja pandud. Niisiis, käi ikka enne Nuustakul kah ära, mis sa kohe sinna Pariisi kobid. Soomes ja Skandinaavias on kirja pandud palju meie jaoks väga olulisi ajalooteoseid. Erinevalt näiteks J. Kahkist meie praegused inglise ja prantsuse keele oskajad neid ei jälgi.

Oled üleüldse palju lugenud ja keeleandekas inimene. Oled mullegi kõnelnud Goethest, K. A. Hindreyst, Smuulist ja viimati Ferenc Molnári „Pál-tánava poistest”, ikka täpsed tsitaadid varuks. Tuglas on kunagi öelnud, et on hetki, mis jäävad meelde ainult raamatute tõttu. Kas Sullegi meenub mõni säärane?

Tõelist lugemismõnu on mulle pakkunud Karl May Winnetou-jutud. „Looduse kuldraamatu” sarjas ilmunud kõiteid lugesin esimese suursükidatamise nädalal 1941. Surehand, Shatterhand, Firehand olid tähtsad nimed. Hiljem olen puhkehetkedel neid lugusid ka saksa keeles lugenud. Loeksin täna õhtulgi, kui midagi ette satuks. On veel üks raamat, millest ma ei väsi, see on Thomas Manni „Buddenbrooks”. Kuigi ta on mul vaat et peas, ikka võtan mõnikord kätte. Selma Lagerlöfi olen ma palju ja lapsemeelse huviga lugenud. Aga tema romaani „Kejsarn av Portugallien” polnud mitte. Sellepärast, et kunagi ammu oli mu naine öelnud, et see on väga kurb raamat. Alles nüüd, just neil päevil, lugesin ja sain sellest 98 aasta tagusest raamatust lugemiselamuse, jah, väga kurva. Tõlgetest ma üldiselt suurt ei hooli, aga näiteks Tuglase tehtud Aleksis Kivi „Seitsme venna” tõlge kannatab hästi lugeda. Kui tahad midagi eesti kirjandusest,

siis olgu see Eduard Vilde „Mäeküla piimamees”. Üldiselt kirjutas Vilde ju jooksu pealt, rahamured kaelas, ja ega nii korralikku teksti tule, aga „Mäeküla piimamees” on süvenemisega kirja pandud.

Kui Sulle kingitaks 80. sünnipäeval 200 000 eurot, kas tunneksid end siis elus kindlamalt? Või oleks see ainult nii-öelda rõõm ühest ilusast päevast? Kas teeksid mingi suurema plaani või laseksid raha lihtsalt senisest mõnusamal viisil vähehaaval tuulde?

See küsimus teeb mind lihtsalt kurvaks. Mitte ainult sellepärast, et see raha jääb mulle kättesaamatuks sinilinnuks, vaid ka sellepärast, et Sina kui literaat oma – ja minu – ametit nii madalalt hindad. Pole me ju sportlased. Mis raha see siis nii väga ära ei ole, selle eest ei saa ju majagi. Mida ma selle eest soovida oskan? Ivan Bunin sai 1933 esimese venelasena Nobeli auhinna kirjanduse alal. Kohtusid nad hiljem ükskord Pariisis kusagil kohvikus jälle Aleksei Tolstoiga, kes oli punasele Venemaale juba tagasi pöördunud. Tolstoi saatis kelnoriga Buninile sedeli, kus peal küsimus, et kas tahad minuga veel üldse kokku saada. Bunin tõusis oma kohalt ja läks Tolstoi juurde ning nad ajasid juttu. Tolstoi kiitles sellega, kui muinasjutuliselt ta Venemaal elab, millised on honorarid ja nii edasi, ning kutsus ka Buninit tagasi kodumaale. Kaua sa selle Nobeli preemiaga seal Läänes ikka ära elad! Õige kah. Eks Tolstoi oli ise ju raha pärast Venemaale tagasi läinud, nagu Gorkigi. Aga mis paremat sellest ikka tuli. Ja Bunin ei võtnud teatavasti kutsut kuulda.

Nii et seegi ei ole mingi lahendus. Lahendus peaks olema kusagil mujal.

Jaan Undusk